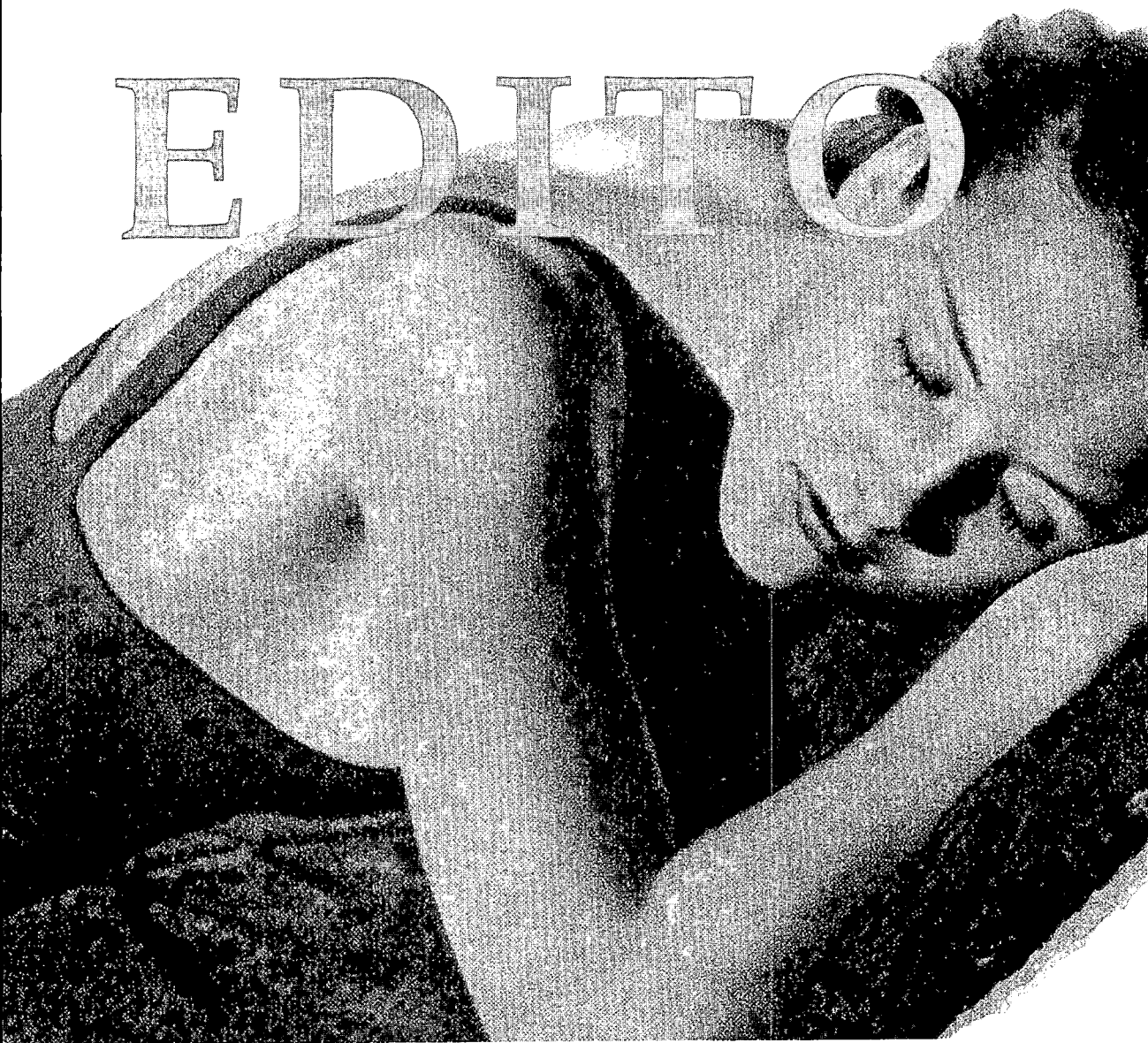

EDITO

Op reis ...

Dit jaar zijn we het voor ons themanummer niet te ver gaan zoeken. De slogan van het erfgoedweekend 2003, 'Op reis', was danig inspirerend en riep zovele associaties op dat we er onmiddellijk voor gingen. Anders dan in andere themanummers brengen we hier geen overzicht van het (inter)nationaal onderzoek terzake. We lieten ons vooral inspireren door de enorme diversiteit aan erfgoed dat in Amsab over dit thema wordt bewaard.

Voor ons, mensen van de 21e eeuw ⁽¹⁾, is reizen een evidentie, een noodzaak zelfs, één van de talloze producten van de consumptiecultuur - ook al kan nog altijd niet iedereen het zich permitteren. Dit massatoerisme bestaat nog niet zó lang: pas vanaf 1960 kwam de grote doorbraak in de toeristische sector. Natuurlijk werd ook daarvoor al gereisd; de mens reist al sinds hij bestaat. Maar lange tijd waren zijn motieven hiertoe eerder functioneel: op zoek naar voedsel, op veroveringstocht, op ontdekkingsreis, op bedevaart, op zoek naar artistieke inspiratie. Het 'recreatief' reizen, het reizen puur voor het plezier en de ontspanning, is van veel recentere datum. Rond de tweede helft van de 18e eeuw kwam bij de Engelse elite het gebruik in zwang om een 'Grand Tour' af te leggen langs de belangrijkste steden van Italië - vandaar trouwens het woord 'toerisme'. Dit gebruik verspreidde zich vlug naar andere landen. Er werd speciale toeristische infrastructuur uitgebouwd; de reisgids dook op als nieuw genre.

De reisgewoontes veranderden met de opkomst van nieuwe vervoermiddelen. Een regelrechte revolutie was de komst van de trein: in België werd in 1835 de eerste spoorlijn Brussel-Mechelen in gebruik genomen. De trein was niet alleen sneller, maar ook veel goedkoper. Voor de minder draagkrachtige bevolking werd hij vlug hét vervoermiddel bij uitstek. Ook het toerisme vaarde er wel bij: naar aanleiding van de wereldtentoonstelling in 1894 in Antwerpen werden speciale treinen ingelegd die de reizigers naar het evenement brachten.

De aanwezigheid van arbeiders op de wereldtentoonstellingen voor 1900 is het onderwerp van de eerste bijdrage in dit nummer. Sinds de Londense expo van 1851 werden werklieden naar tentoonstellingen gestuurd om zich bij te scholen. In het licht van het veranderend karakter van de tentoonstellingen kan het moeilijk anders dan dat werklieden er zich niet alleen bijschoolden, maar zich ook vermaakten. Volgens Peter Scholliers is het best mogelijk dat de 'toeristische idee' via de hype rond de expo's ruim verspreid werd onder bredere bevolkingslagen.

Eind 19e eeuw kwam de motorisering van het openbaar vervoer op gang. De ouderwetse paardentram moest wijken voor de gemotoriseerde tram, de auto en de bus. Een tiental jaar eerder had de fiets ook al zijn intrede gedaan, zij het op beperkte schaal. De prijs en de constructie ervan, evenals de toestand van de wegen, maakten het ding niet meteen populair. Naarmate het rijwiel democratischer werd, werd het ingeschakeld waar vervoer per trein of per tram niet mogelijk was. Over de evolutie van het gebruik van de fiets geeft Koen Mortelmans een beknopte historiek in de rubriek Opgemerkt.

Door de verbeterde transportmogelijkheden breidde het toerisme in de loop van de 19e eeuw-begin 20e eeuw serieus uit, zowel qua aantal reisbestemmingen als qua aantal mensen. Maar het bleef een privilege van de gegoede klassen.

Reizen voor het pure plezier veronderstelde immers een scheiding tussen werk en vrije tijd. En voor de arbeiders in de 19e eeuw-begin 20e eeuw bestond die scheiding nauwelijks. Van vakantie in de huidige betekenis van het woord was er tot in de jaren 1930 geen sprake. De vrije dagen bleven beperkt tot de verplichte feestdagen. Het genieten van verlofdagen was een gunst, verstrekt door de werkgever en incidenteel binnen bepaalde bedrijfstakken toegekend.

De eerste stappen in de richting van meer vrije tijd waren trouwens gericht op de verkorting van de werkdagen. Tot 1870 bleef de 12-urendag de algemene regel, vanaf dan gleed de werkdag geleidelijk af naar tien uur. Het startsein voor de strijd voor arbeidsduurvermindering was de oprichting van de Tweede Internationale in 1889. België was een van de laatste landen die de 8-urendag invoerde: pas in 1919 werd beslist tot de invoering van de 53-urenweek, die kort daarop in een 8-urendag (of 48-urenweek) werd omgezet. De belangrijkste doelstelling van de arbeidersbeweging bleef evenwel de verhoging van het loon. Met de crisis van de jaren dertig klonk de eis voor verkorting van de arbeidsduur weer sterker. De 40-urenweek werd echter niet zozeer geëist omwille van meer vrije tijd, maar wel ter bestrijding van de werkloosheid. De diamantsector - met zijn zeer specifieke arbeidsverhoudingen en werkomstandigheden - staakte in 1935 met succes voor de 40-urenweek.

In mei 1936 had België - in navolging van Frankrijk - af te rekenen met een grote nationale staking. Die resulteerde in een Nationale Arbeidsconferentie waar een akkoord werd gesloten tussen werknemers en werkgevers over onder meer de 40-urenweek en de toekenning van zes betaalde vakantiedagen per jaar. De uitvoering van de 40-urenweek zou nog veel voeten in de aarde hebben; voor het betaald verlof werd een kaderwet gestemd op 8 juli 1936. Dit laatste gebeurde onder sterke invloed van Frankrijk, waar in 1936 door de Volksfrontregering van Léon Blum vijftien dagen 'congés payés' werden ingevoerd. Volgens E. Furlough was dit een antwoord van links op de succesvolle pogingen van extreem rechts om de vrijetijdsbesteding te accapereren.⁽²⁾

De eis voor betaald verlof leefde hier in België niet zo sterk. In de jaren twintig namen socialisten en christen-democraten wel enkele initiatieven rond betaalde vakantie, maar van echte actie was geen sprake. Dat die bekommernis ook niet prioritair was bij de arbeiders blijkt onder meer uit het feit dat de Syndikale Commissie een in 1930 opgezette petitie voor het arbeidersverlof moest staken omdat ze niet aan het vooropgestelde miljoen handtekeningen kwam. België was trouwens een van de laatste Europese landen die het betaald verlof invoerde.

Typerend was dan ook dat de arbeiders aanvankelijk hun verlofdagen niet echt als vakantie beschouwden. Zij hielden zich bezig met zaken waar anders geen tijd voor was. In zijn onderzoek *Vakantie en vakantiebesteding sinds de eeuwwisseling*, komt A. Hessels tot de bevinding dat arbeiders niet echt geïnteresseerd waren in het feit dat de hogere klassen op reis gingen.⁽³⁾ Reisbeschrijvingen van de meer goeuden werden als 'Marco-Polo-verhalen' afgedaan en men vond het normaal dat zo'n avonturen niet voor de gewone man waren weggelegd. Naast die 'psychologische barrière' waren er natuurlijk ook de financiële beperkingen.

Hessels heeft het voor de periode tussen de twee wereldoorlogen over een tweedeling tussen 'dominante' vakantiecultuur en 'contra-vakantiecultuur'. De eerstgenoemde vakantieform omvatte de traditionele vakanties: logeren in een hotel of pension, deelnemen aan een groepsreis of bezoeken aan de familie. De meerderheid van de werknemers bleek in zijn vrije uren te kiezen voor die 'dominante' vakantiecultuur. De minst draagkrachtige groepen gingen bij familie logeren; zij die iets beter verdienden trokken meer en meer naar de hotels en de pensions in de kuuroorden en badplaatsen. De kleine middenstand en een gering aantal arbeiders kwamen er vanaf het midden der jaren dertig de plaats innemen van de vroegere aristocraten of 'hivernants'. Hieruit ontwikkelde zich het kusttoerisme. Over dat kusttoerisme heeft Marc Constandt het in een tweede artikel in de rubriek *Opgemerkt*. Of liever over het feit dat het kusttoerisme absoluut niet werd gesmaakt door de kerk, die, als alternatief voor dit zedeloze tijdverdrijf, de Lourdesreizen als reisbestemming promootte.

De contra-vakantiecultuur had betrekking op alternatieve vormen van vakantie zoals kamperen, bivakkeren en trekken. Ze paste in een geheel nieuwe subcultuur, de zogenaamde 'Lebensreformbeweging', die vooral door de jeugdbeweging werd uitgedragen met waarden als soberheid, solidariteit en natuurbeleving. Initiatieven in die zin kwamen al van de grond lang voor de toekenning van het jaarlijks

verlof. De organisatie ATB-De Natuurvrienden was een van de pioniers van deze vorm van sociaal toerisme. De historiek van deze beweging wordt beschreven in de bijdrage van Marieke Denolf.

Waar De Natuurvrienden vooral gericht waren op de 'arbeidersopvoeding' bij de vrijetijdsbesteding, profileerden de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV) zich vooral door het inrichten van kindervakanties. Vanaf het winterseizoen van 1923 organiseerden zij vakantiekolonies voor verzwakte kinderen; tijdens het zomerseizoen reserveerden zij twee weken voor kinderen én gezinnen op rustkuur. Die vakantiekolonies waren trouwens ook aan christelijke zijde een groot succes. De koepelorganisatie Katholieke Schoolkolonie Kindergezondheid had afdelingen in elke stad en tehuizen aan de zee. Ook de in 1920 opgerichte Katholieke Arbeidersvrouwen (KAV) hadden een groot aandeel in de organisatie van vakanties voor kinderen, moeders en gezinnen.

Naast het sociaal toerisme raakte ook het 'politieke' toerisme erg in trek. In een context van economische depressie en dreigende verrechtsing in de jaren dertig werden vele westerlingen gecharmeerd door de jonge Sovjet-Unie en het marxisme. Heel wat fellow-travellers trokken naar de Sovjet-Unie waar ze als prinsjes werden ontvangen. Er zijn talloze reisverhalen met niets dan lof over de rode paradijzen. In dit nummer brengen we het verhaal van twee kunstenaars die niet echt politiek actief waren maar beiden wel een diepe bewondering koesterden voor het communisme. De ene was de gerenommeerde Franse schrijver André Gide die in 1936 naar de Sovjet-Unie reisde. Op basis van zijn werk *Retour à l'USSR*, beschrijft Maria De Waele zijn langzame ommekeer van euforie naar ontgoocheling. De andere was de Belgische surrealist Marcel Mariën, die in de jaren zestig naar de Volksrepubliek China trok. Hans Mortelmans rijgt in zijn bijdrage flarden persoonlijke indrukken van Mariën aaneen. Ook hier een verhaal van ontzuivering. Of hoe paradijzen niet bestaan, nergens ter wereld...

Bij al die uitstappen en reizen werd natuurlijk driftig gefotografeerd en gefilmd; men schreef lange brieven of dagboeken vol met reiservaringen; er kwamen gespecialiseerde tijdschriften; er werden souvenirs meegebracht... Al dit erfgoed wordt in Amsab met grote zorg bewaard. Maar wat met het erfgoed van die andere 'reizigers', die alles achterlieten in hun land, om wat voor redenen ook?

Een paar jaar terug werd Amsab zich bewust van de dringende nood om te prospecteren naar het archief van migrantengroeperingen. Melanie Voets, archivaris in Amsab, beschrijft in de rubriek Bronnen het vers verwerkt archief van VOCOM/VCIM, een koepelorganisatie van de integratiesector.

Archief van migranten zelf is echter zeldzaam. Eén van de manieren om hun verhaal te kennen is de mondelinge bron. Speciaal voor de erfgoeddag gingen studenten van de Universiteit Gent op bezoek bij Hongaren die naar België gevlucht zijn bij de inval van de Sovjets in 1956. Op basis van hun interviews reconstrueert Hendrik Defoort, erfgoedcoördinator van de Stad Gent, de lotgevallen van een groep migranten die destijds in België met open armen werd ontvangen.

Niet alleen mensen reizen, ook erfgoedobjecten, papier, boeken, ... leggen soms ettelijke kilometers af. Geen treffender voorbeeld dan het spectaculaire verhaal van de Belgische archieven die in Rusland belandden en pas na vele jaren onderhandelen - waarbij Amsab een niet te onderschatten rol speelde - terug naar België kwamen. Het is niet zonder trots dat we in dit nummer het laatste deel brengen van het vervolghet verhaal over de 'Russische archieven', deze keer met een happy end. Nogal onverwacht mocht Amsab kort voor de erfgoeddag nog een andere schat in ontvangst nemen. Dank zij Joris van Parys kwamen we namelijk in het bezit van meer dan driehonderd houtblokken en galvano's van Frans Masereel. Het verhaal van deze ontdekking is voer voor een roman. U leest het in onze Kroniek. Tot eind september kan u trouwens de vakantiesfeer nog komen opsnuiven in onze museumkelder waar een kleine tentoonstelling plaatsvindt met de titel 'Leve de Vacantie'...

En ja, leve de vakantie! Aan al onze lezers wensen we een deugddoend verlof toe, of u nu naar verre oorden trekt, of in uw luie zetel thuis tot rust komt...

Paule Verbruggen

- (1) Natuurlijk zit het reizen ook in andere culturen de mensen in het bloed. Zie onder meer J. CLIFFORD, *Routes? Travel and translation in the late twentieth century*, London (England) - Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1997, 408 p.
- (2) E. FURLOUGH, Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France, 1930s to 1970s. In: *Comparative Studies in society and history*, 40(1998)2, pp. 252-253.
- (3) Deze studie wordt uitgebreid beschreven in M. DENOLF, *En zij leerden hun volk reizen... De Arbeiderstoerisembond 'De Natuurvrienden' van 1927 tot 1994*, RUG, Licentiaatsverhandeling, 1999-2000, pp. 19-22.

Bibliografie

- M. DENOLF, *En zij leerden hun volk reizen... De Arbeiderstoerisembond 'De Natuurvrienden' van 1927 tot 1994*, RUG, Licentiaatsverhandeling, 1999-2000, 214 p.
- P. DE VOS, De historische evolutie van de arbeidsduur in België. In: *Brood & Rozen*, (1997)3, pp. 7-38.
- E. FURLOUGH, Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France, 1930s to 1970s. In: *Comparative Studies in society and history*, 40(1998)2, pp. 247-286.
- *Op reis, Erfgoedweekend 26 & 27 april 2002 Vlaanderen en Brussel*, Antwerpen: Culturele Biografie Vlaanderen vzw, 2003, 24 p.
- Met dank aan Christophe Loir, doctorandus aan de ULB, voor zijn interessante informatie over het reizen van de elites.

Uit het fotoarchief van Amsab

- 1.-2.-3.-4.-5. Kust- en bergtoerisme rond de eeuwwisseling:
een privilege van de elite
6. Het 'gewone volk' ging het aanvankelijk niet ver zoeken.
Uitstap van de Arbeiderstoeristenbond naar Brugge, 1928
7. Rondleiding per 'autocar' in Keulen, eind jaren twintig
(collectie N. De Backer)
- 8-9. Met de Marxkring op reis naar de Mont Saint-Michel
(Normandië), jaren dertig (collectie N. Vankenhove)
10. Tentenkamp van De Rode Valken. Verdeling van het ontbijt
per tent (© fotowerken Frans Claes, Antwerpen)
- 11.-12. Vakantiecentrum De Kollebloem te Heusden (bij Gent)
 11. De speciale stadstram die naar De Kollebloem reed, jaren
vijftig
 12. Vrijwilligers aan de vaat, jaren vijftig
13. Vrijwilligsters op een kindervakantie van de Socialistische
Vooruitziende Vrouwen, Oostduinkerke, 1961
14. Zonder woorden...